

ΚΟΡΓΙΑΛΕΝΕΙΟ ΙΔΡΥΜΑ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ

Κοργιαλέναιο
Ιστορικό & Λαογραφικό
Μουσείο Αργοστολίου

ΕΚΘΕΜΑ ΜΑΡΤΙΟΥ 2024

Αφιέρωμα στη γυναικεία χειροτεχνία: Τέχνη με ανθρώπινες τρίχες

Δώρα Φ. Μαρκάτου

Στο Κοργιαλέναιο Μουσείο είναι πάμπολλα τα εκθέματα, τα οποία τεκμηριώνουν την άνθηση της γυναικείας χειροτεχνίας στο νησί, με κορυφαία δείγματα χειροτεχνημάτων και δαντελών όλων των ειδών. Ανάμεσά τους βρίσκεται και ένας μικρός πίνακας λεπτεπίλεπτης τέχνης, φιλοτεχνημένος από φυσικές ξανθές και μαύρες τρίχες σε μεταξωτό ύφασμα (εικ. 1).

Εικ. 1: Αναστασία Μοσχοπούλου, *Το κέρας της Αμαλθείας*, 1885, κέντημα με ανθρώπινες τρίχες σε μεταξωτό ύφασμα, 22x31 εκ., δωρεά Μαρίνου Κοσμετάτου, Α.Μ. 317.1970

Σε υπόλευκο, λεπτό, μεταξωτό ύφασμα και μέσα σε ελαφρά ελλειψοειδές πλαίσιο, αποδίδεται γυναικεία μορφή σαν να ίπταται, με ανεμίζοντα φορέματα και μαλλιά, να κρατεί το κέρας της Αμαλθείας. Στο κάτω μέρος η παράσταση κλείνει με δύο ανθισμένα κλωνάρια. Μέσα σε ταινία γύρω από το κεφάλι της φέρεται η επιγραφή στα Γαλλικά: SANTE ET BONBEVR. Στο τετραμερές πλαίσιο περιελίσσονται λεπτά κλαδιά ανθισμένα. Κάτω δεξιά κοντά στο πλαίσιο η χρονολογία και η υπογραφή: 1885 A. Moscoroulou.

Η Αναστασία Μοσχοπούλου, άγνωστη από άλλη περίπτωση, κέντησε, καλλίτερα ζωγράφισε, με μαύρες και ξανθές γυναικείες τρίχες μια παράσταση με την οποία εύχεται υγεία και ευημερία στη δεκατριάχρονη τότε και όχι δεκαεξάχρονη, όπως αναγράφεται στο σημείωμα που έχει προστεθεί, φίλη της, Μαριγούλα Γκεντιλίνη (1872-1963), από το 1899 σύζυγο του Δημάρχου Σπύρου Κοσμετάτου και μητέρα του δωρητή Μαρίνου Κοσμετάτου. Η Αναστασία με δεξιοτεχνία και με περισσή

ευαισθησία χρησιμοποίησε αντί για κλωστές τρίχες και συνέθεσε έναν πίνακα που παραπέμπει σε λεπτεπίλεπτα ασπροκέντια.

Το κέρασ της Αμαλθείας που κρατεί η αλληγορική γυναικεία μορφή είναι σύμβολο αφθονίας, ευημερίας και πλούτου και χρησιμοποιείται στην τέχνη από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Αμάλθεια λεγόταν η αίγα (γίδα) που έτρεφε με το γάλα της τον Δία στο Ιδαίον Άντρο, όπου τον έκρυψε η μητέρα του Ρέα για να τον σώσει από τον πατέρα του Κρόνο, ο οποίος έτρωγε τα παιδιά του, επειδή τού είχαν προβλέψει ότι ένα από αυτά θα τον φονεύσει. Μια μέρα ο Δίας παίζοντας ξερρίζωσε το κέρατο της Αμαλθείας και από τότε αυτό απέκτησε τη θεϊκή ιδιότητα να παρέχει τροφή αδιαλείπτως. Συνήθως απεικονίζεται ως ένα πλεκτό καλάθι σε σχήμα κέρατος γεμάτο φρούτα, λαχανικά και ξηρούς καρπούς.

Η ζωγραφική με τρίχες απαντάται στα νησιά μας τουλάχιστον από τον δέκατο ένατο αιώνα. Φαίνεται ότι κουρείς με ευαισθησίες μάζευαν τις τρίχες από τα κουρεία τους και τις χρησιμοποιούσαν ως μέσο χειροτεχνικής δημιουργίας, ένα μέσο που υποκαθιστά τις κλωστές και τα χρώματα. Το παλαιότερο έργο με τρίχες που μέχρι τώρα έχω συναντήσει βρίσκεται στο Δημαρχείο της Κέρκυρας. Πρόκειται για την ομαδική προσωπογραφία των Βουλευτών της Θ' Ιονίου Βουλής, οι οποίοι το 1850 ψήφισαν την Ένωση με την Ελλάδα, φιλοτεχνημένη από σκούρες τρίχες πάνω σε τζάμι, έργο κάποιου Ιακώβου Μπονόμου. Σήμερα απαντώνται επίσης στην Ελλάδα και αλλού κουρείς και κομμώτριες που αξιοποιούν τις τρίχες που κόβουν από τα κεφάλια των πελατών τους και τις μετουσιώνουν σε προσωπογραφίες και άλλες αξιοπρόσεκτες συνθέσεις. Σύμφωνα με πληροφορίες, ιδιαίτερα διακρίνονται τα έργα της σύγχρονης κομμώτριας Μαρίας Τσάγγαρη.

Αναζητώντας στη διεθνή βιβλιογραφία και σε έγκυρους ιστοτόπους πληροφορίες για την τέχνη με τρίχες, διαπίστωσα ότι και αρκετό υλικό υπάρχει και ότι οι τρίχες στη βικτωριανή Αγγλία έβρισκαν ευρεία εφαρμογή σε διάφορες περιπτώσεις. Αν και σπάνια διασώζονται τα ονόματα των καλλιτεχνών, πιστεύεται ότι είναι έργα γυναικών. Οι ρίζες της τέχνης με τρίχες εντοπίζονται τον δέκατο έβδομο και δέκατο όγδοο αιώνα, αλλά η ακμή της κορυφώνεται τον δέκατο ένατο αιώνα, ενώ απαντάται και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού. Αρχικά οι τρίχες χρησιμοποιήθηκαν για τη δημιουργία αντικειμένων θρήνου και αντικειμένων που κρατούν ζωντανή τη μνήμη αγαπημένων νεκρών, ενώ υπενθυμίζουν ότι ο θάνατος είναι πανταχού παρών.

Ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν υπολείμματα της κόμης διακεκριμένων προσώπων, τα οποία φυλάσσονται σε μουσεία «προς διαιώνιση της μνήμης και εγγύηση της υστεροφημίας τους». Για παράδειγμα στο Εθνικό

Ιστορικό Μουσείο στην Αθήνα φυλάσσονται τούφες μαλλιών οκτώ ατόμων, όπως της Αμαλίας, του Λορδου Βύρωνα, του Ιωάννη Μακρυγιάννη, του Ίωνος Δραγούμη και άλλων.

Επειδή οι τρίχες έχουν την ιδιότητα να διατηρούν το χρώμα τους για πολλούς αιώνες, χρησιμοποιήθηκαν και για την κατασκευή κοσμημάτων, ιδιαίτερα βραχιολιών αλλά και για τη συγκρότηση οικογενειακών δέντρων, ενώ αποτελούν και σύμβολα φιλίας, έκφρασης συναισθημάτων κ.ά.

Στις περιπτώσεις που κουρείς και κομμώτριες χρησιμοποιούν μέχρι σήμερα τις τρίχες των πελατών τους, δηλαδή, υλικά άχρηστα γι' αυτούς, για να δώσουν διέξοδο στις καλλιτεχνικές τους ανησυχίες, δεν μπορεί παρά να θυμηθούμε τα εργόχειρα με αξιώσεις αισθητικές, φιλοτεχνημένα από ευτελή, άχρηστα υλικά καθώς και πίνακες ζωγραφικής στο πλαίσιο του κινήματος DADA (Ντάντα) κατά τη δεύτερη δεκαετία του εικοστού αιώνα. Τα έργα αυτά, όπως και τα τέχνηρα των καλλιτεχνών της κόμης καταξιώνουν το ευτελές και το άχρηστο και δείχνουν ότι η καλαισθησία των ευαίσθητων ανθρώπων καθαγιάζει ό,τι οι άλλοι περιφρονούν και δίνει περιεχόμενο και ανάλογη μορφή και στα κατάλοιπα της καταναλωτικής κοινωνίας. Απουσιάζει, βέβαια, από τα έργα αυτά η ιερότητα με την οποία περιβάλλονται τα κατάλοιπα του ανθρωπίνου σώματος, όπως είναι οι τρίχες.

Η περίπτωση του δείγματος στο Κοργιαλένιο Μουσείο συνδέεται με τη χαρά της ζωής, το αγαθό της υγείας και της ευημερίας και μόνο η ευχή για τη διατήρηση της υγείας μπορεί πολύ βαθιά στο μυαλό της Αναστασίας Μοσχοπούλου να κρύβει τον φόβο του θανάτου. Το εργόχειρο αυτό χρησιμοποιείται ως ευχετήρια κάρτα, πιθανότατα με αφορμή κάποιο ευχάριστο γεγονός στη ζωή της δεκαετριάχρονης Μαριγούλας Γκεντιλίνη. Η χρήση τριχών εκφράζει μια βαθιά συναισθηματική σχέση ανάμεσα στη δημιουργό Αναστασία Μοσχοπούλου και στην παραλήπτρια του ευχετήριου δώρου Μαριγούλα Γκεντιλίνη. Το γεγονός ότι η πρώτη υπογράφει με λατινικά στοιχεία πιθανότατα να δηλώνει ότι ζεί στο εξωτερικό, ίσως στην Αγγλία, όπου, όπως ήδη αναφέρθηκε, η τέχνη με τρίχες μεσουρανούσε τότε ή ακόμη στη Γαλλία, αφού η επιγραφή στο έργο τη είναι στα Γαλλικά. Καθώς στα καταστήματα και τα γυναικεία περιοδικά δίνονταν οδηγίες και σχέδια για την τέχνη με τρίχες, ήταν εύκολο στην Αναστασία Μοσχοπούλου να επιλέξει το σχέδιο της αρεσκείας της. Αν πράγματι ζούσε στο εξωτερικό, η ιδιόχειρη αυτή κάρτα με τρίχες-μπορεί να ανήκαν εν μέρει και στη δημιουργό της-μπορεί να λειτουργεί ως

προσωπογραφία της αλλά και ως φυλαχτό της βαθιάς σχέσης που την συνδέει ως αποστολέα με την παραλήπτρια.

Η ενασχόλησή της Αναστασίας Μοσχοπούλου με ένα είδος χειροτεχνίας τεκμηριώνει την άποψη ότι τα κορίτσια «καλών «οικογενειών» ασχολούνταν με τα ερχόχειρα όπως και οι γυναίκες του λαού, ενώ η διαφανόμενη γλωσσομάθειά της, η οποία συνήθως συνοδεύεται και με λίγες μουσικές γνώσεις, ολοκληρώνουν την εικόνα της αγωγής της, κατά τα πρότυπα της εποχής. Οπωσδήποτε η ιδιάζουσα, χειροποίητη ευχετήρια κάρτα του Κοργιαλενείου Μουσείου αποπνέει το άρωμα μιας ρομαντικής εποχής.

Σημ.: Ευχαριστώ την Ευρυδίκη Αντζουλάτου-Ρετσίλα, ομότιμη καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, τη Νατάσα Κούλη, δρ. ιστορικό τέχνης, επιμελήτρια του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, τη Νίκη Κυριακάτου, υπάλληλο των ΓΑΚ-Αρχείων Νομού Κεφαλληνίας, και τη Θεοτοκούλα Μουλίνου, επιμελήτρια Συλλογών του Κοργιαλενείου Μουσείου, για την υποστήριξη κατά τη χρονοβόρα και πολυσχιδή έρευνα.

ΠΗΓΕΣ - ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχείο Κοργιαλενείου Ιστορικού και Λαογραφικού Μουσείου

ΓΑΚ-Αρχεία Νομού Κεφαλληνίας

Δώρα Φ. Μαρκάτου, «Εικαστικά έργα για τους Ριζοσπάστες και την Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα», Επιστημονικό Συνέδριο *Η Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα 1864-2004, Πρακτικά*, τόμος Β', *Ιδεολογία - Πολιτισμός*, Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων-Ακαδημία Αθηνών, 2006

Ευρυδίκη Αντζουλάτου-Ρετσίλα, *Σώμα και Μνήμη*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2009

<https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-curious-victorian-tradition-making-art-human-hair>(προσπέλαση 21.3.2024)

<https://bust.com/hair-art-victorian-era-trends/>

Η Έφορος

Δώρα Φ. Μαρκάτου

Αφυπ. Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

